



Kézi Erzsébet

A nyelvoktatás politikai összefüggései Közép-Európában a két világháború között

Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásával Közép-Európában független kisállamok jöttek létre, amelyek közül több nem képezett nemzetállami egységet. Így mind az országokon belül, mind pedig az országok nemzetközi kapcsolataiban fontos szerepet játszott az idegen nyelvek kérdése. Ausztria, Lengyelország, Magyarország nemzetállami kereteket alkotott, ugyanez nem állítható Csehszlovákiáról, Romániáról és Jugoszláviáról. E három államban a belső nyelvhasználat kérdése is problémát jelentett, mert több nemzetiség együttélését kellett megoldani. Színesítette a képet, hogy míg Ausztria és Magyarország alapvetően német politikai és kulturális hatás alatt állt, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia a Kisantant részeként a francia expanziós törekvések középpontjába került. Vajon hogyan befolyásolta mindez az iskolai nyelvoktatást?

A középkorban iskolai keretben a latin nyelvet oktatták. Ennek hagyományai a kolostori iskolákig nyúlnak vissza. Nagy előnye, hogy nemzeti szempontból semlegesnek tartották. Ez volt a tudomány és a diplomácia nyelve is. A 14-15. században még nem holt nyelv, a művelt ember társalgásra is használhatta. A gazdasági élet azonban már ekkor is igényelte a szomszédos népek kommunikációjának zavartalanságát, így a latin mellett a szomszédos népek nyelvének ismerete is egyre nagyobb szerepet kapott. A 17–18. században a latin helyett a francia vált a diplomácia nyelvéné. Az aktív francia katonai és diplomáciai tevékenység, valamint a kulturális kapcsolatok előmozdították a francia nyelv tanulását.

Németországban a Napóleontól elszenvedett vereség után a francia nyelv iránti rokonszenv csökkent, és ez a francia nyelv oktatásának visszaszorulásával járt együtt. Ezt a hatást fokozta az első világháború. Még azt is tervezték, hogy nyilvános iskolákban ne legyen oktatható a francia nyelv. Poroszország 1931-ben mégis kinyilvánította, hogy iskoláiban a francia az első oktatandó idegen nyelv, és a francia a Weimari Köztársaság idején Németország kétharmad részén előnyre tett szert az angollal szemben.

Németországban azonban az angol nyelv oktatásának is voltak hagyományai. A 18. századtól elsősorban a protestáns területeken terjedt el, ahol a pietisták az angol teológiai és filozófiai irodalom iránt érdeklődtek. A 19. században először fakultatív tantárgyként vezették be, de nem a gimnáziumokban, hanem a gyakorlatias foglalkozásokra felkészítő reáliskolában. Az 1882-ben bevezetett felsőreálban már hat évig tanították az angol nyelvet.



Zempléni Múzsza

A 19. század második felében a kialakuló brit birodalom jelentősebb hatalmi tényezővé vált, mint a szomszédos Franciaország. A gazdasági és politikai változások a nyelvoktatás módszerét is megváltoztatták. Egyre fontosabb lett a beszélt nyelv oktatása és azon készségek fejlesztése, amelyek a tanuló szóbeli kifejezőkészségét javították. E kérdéskörben 1921-ben a külügy-, valamint a belügyminisztérium és a birodalmi oktatási bizottság véleményét is kikérték, amely testületek az angol nyelv tanítása mellett foglaltak állást. S bár Poroszország 1931-ben – mint leírtuk – első idegen nyelvként a franciát jelölte meg, Németországban 1933 után a nagyobb óraszám miatt mégis megerősödött az angol tanítása. Az 1938-ban létrehozott német Oberschule az angol nyelvet vezette be első, a latint második idegen nyelvként. A francia csak a gimnáziumban kapott lendítőerőt a latin oktatása miatt, a latint nem tanító iskolatípusokban viszont az angol nyelv oktatása – a némettel való nagyobb nyelvészeti hasonlóság miatt – komolyabb sikerélményhez juttatta a tanulókat.

Az osztrák iskolarendszer sokat merített a német példából. Az élő idegen nyelv tanulása a 20. század elején Ausztriában is az oktatásügy központi kérdése. 1927-ben lépett életbe a középiskolákra vonatkozó új törvény, amely a gimnáziumokra, reálgimnáziumokra, reáliskolákra, valamint a leány-középiskolákra vonatkozott. Megmaradt a gimnázium a latin és görög nyelv oktatásával, de kísérlet történt a középiskolák alsó tagozati képzésének egységesítésére. E törekvések ellenére a reálgimnáziumnak A, B és C típusával is találkozunk. Az "A" típus az először oktatott latinnal, majd a később bevezetett élő idegen nyelvvvel, a "B" típus az először oktatott élő idegen nyelvvvel, majd az azt követő latinnal, végül a "C" típus, amely először oktatta az élő idegen nyelvet, majd a latint, és a többi típusnál nagyobb gondot fordított a reáltárgyak oktatására. Az alsó tagozatban az "A" típusban latint, a "B" és "C" formában a latin helyett egy élő idegen nyelvet tanítottak. A reáliskolában két élő idegen nyelvet oktattak latin nélkül. A törvény igyekezett bizonyos egységesítést végrehajtani a nyelvtanítás kezdete kérdésében is, így a reáliskolában és a reálgimnáziumban az első idegen nyelvet a második osztályban, a második idegen nyelvet az ötödik gimnáziumi osztályban vezették be. Ajánlott volt, hogy a gimnáziumban is tanítsanak egy élő idegen nyelvet a latin és a görög mellett, a reálgimnáziumban egy második élő idegen nyelvet, a reáliskolában pedig vezessék be a latint szabadon választható tantárgyként. Az iskolarendszer tagoltságát tehát nem sikerült felszámolni, de olyan iskolarendszer működött, amely megfelelt a társadalmi elvárásoknak. 1927-ben történt meg az osztrák polgári iskola (Bürgerschule) reformja is. Itt is előírták a tehetséges tanulók számára egy idegen nyelv tanulását, s ez megkönnyítette a reáliskolába való átlépést. A képzési időt három évről négyre emelték, és az új oktatási formának a Hauptschule elnevezést adták.

Az élő idegen nyelvek oktatása a reálgimnáziumban volt a legszínvonalasabb. 1932/33-ban Ausztriában a 163 középiskolából 79 ilyen intézmény volt, de a 49 gimnáziumban, a 31 reáliskolában és a 4 leány-középiskolában is gyakran oktattak reálgimnáziumi tanterv szerint. Ha pedig a tanulólétszámok statisztikai adatait vizsgáljuk, a reálgimnázium vonzása még szembetűnőbb: a középiskolai tanulók több mint fele ezt



választotta. Az oktatás modern formájának ez a típusa felelt meg leginkább a szülők iskolával szembeni elvárásainak. A szülők igényeit viszont a gazdasági és politikai fejlődés komponensei határozzák meg, azok a mutatók, amelyek a tanulók, mint jövő munkavállalók munkaerő-piaci esélyeit jelentősen növelik. A középiskola tantervének kidolgozásakor Ausztriában ugyanis már 1928-ban széles társadalmi vita egészítette ki a szakemberek munkáját, amelynek egyik központi kérdése volt a nyelvoktatás. A lezajlott modernizálási folyamat ellenhatásaként több érdekcsoport a latin oktatásának megerősítését követelte. A humanisztikus gimnázium eszméjét támogatták a Voralbergben lakók, arra hivatkozva, hogy alemann voltak miatt csak a latintudás biztosíthatja a megfelelő kapcsolatot a többi délnémet népességgel (bajor, badeni, württembergi). Összességében viszont – még akkor is, ha tudjuk, hogy az osztrákok saját anyanyelvük révén is megismerhették a kor legfontosabb tudományos eredményeit, használhatták Közép-Európában a diplomaták, és elősegítette az európai turizmust – azt kell állítanunk, hogy az osztrák társadalom lényegében elutasította a latinos humán műveltséget, és az élő idegen nyelvek oktatását tartotta fontosnak. Ez elsősorban a két világháború közötti gazdasági fejlődéssel, a magyarországinál lényegesen polgárosultabb osztrák szemlélettel magyarázható.

A magyar iskolarendszer számos hasonlóságot mutat az osztrákkal a nyelvi kérdésben. Jelentős különbség ugyanakkor, hogy a magyar gimnáziumi tanulónak a németet nem mint anyanyelvet, hanem mint idegen nyelvet kell tanulnia 1949-ig. Ebben a geopolitikai helyzet játszott alapvető szerepet. Magyarországon az 1924-es középiskolai törvény tette lehetővé a német mellett a francia, az angol és az olasz nyelv oktatását. A francia és az angol nyelv tanításának már a 19. században is voltak előzményei, az olasz nyelv bevezetése azonban közvetlen politikai okok miatt történt.

Az idegen nyelvek oktatásának megszervezésekor szerepet játszott az a szempont is, hogy Magyarország külpolitikai céljainak megvalósításában melyik hatalomra támaszkodhatott. A magyar iskolarendszer az osztrákhhoz hasonlóan tagolt: a 159 középiskola között 28 humángimnáziumot, 72 reálgimnáziumot és 17 reáliskolát találunk. A reálgimnáziumban a latin és a német mellett a francia vagy az angol nyelvet oktatták, a reáliskolában pedig a német mellett lehetőség nyílt az olasz tanítására is. A leánylíceumokban a kötelező német mellett ugyancsak volt lehetőség az olasz, a francia vagy az angol választására. Magyarországon az iskolák 82%-a reálgimnáziumi és reáliskolai tanterv szerint tanított, míg Ausztriában csak 67%. A magyar iskolarendszer tehát jobban alkalmazkodott az új idők elvárásaihoz, mint az osztrák. Persze a kényszer is nagyobb volt, hiszen a magyar, a némettel ellentétben, nem világnyelv.

Az első világháború után Ausztriában maradtak azok az elitiskolák, amelyekben a Monarchia diplomatáit és politikusait képezték (Teresianum). Az elitképzés feltételeit Magyarországon is meg kellett teremteni, hogy biztosítható legyen az önálló magyar diplomáciai kar kiépítése. Részben ezért jöttek létre a külföldi magyar intézetek, másrészt az angol, francia, német, olasz nyelvet emelt óraszámú, anyanyelvi lektorral oktató gimnáziumok.



Zempléni Múzsza

Románia az 1920-as években a Kisantant része volt. Franciaország a Kisantant tagállamait nem csupán katonai és politikai szövetségesnek, valamint gazdasági érdekövezetnek tekintette, hanem a közismerten erős francia nacionalista kulturális befolyás célpontjának is. A kulturális kapcsolatok elmélyítésének pedig első lépcsője a francia nyelv oktatásának kiterjesztése volt. Erdély az első világháború előtt a Monarchia részeként a német kultúrkörhöz kapcsolódott erősebben. Erdély tehát nem csupán egy új államalakulathoz került 1918 után, hanem megkezdődött hagyományos kulturális és egyházi kapcsolatainak felszámolása, és az új hatalmi viszonyok alapján szellemi arculatának teljes átalakítása. Ez az átalakítás a protestáns iskolákra nagyobb veszélyt jelentett, mert az evangélikus iskolák német kulturális kötődése, a református iskolák német és angol, illetve részben amerikai kapcsolatai közismertek voltak.

A kíméletlen átalakítást jól szemléltetik a Székelyudvarhelyi Református Kollégium 1922–23-as tanévi értesítőjének sorai: „... a módosított tantervet jóváhagyta az államtitkárság is (...) azzal, hogy az 5–8. osztályban az angol nyelv helyett a francia nyelv tanítandó. Ennek az intézkedésnek hatályon kívül helyezése céljából a főhatóság megtette a lépéseket, de ezek eredményre nem vezettek s a közokt. vezérigazgatóságnak, mely a francia nyelv mellőzése miatt összes kollégiumainkat megintette, 6646/1923. sz. intézkedése alapján, mivel a kiadandó bizonyítványok érvényessége forgott kockán, a főhatóság 1923. április 7-én 2549. sz. alatt kelt leiratával az iskolai év hátralevő részére kénytelen volt elrendelni a francia nyelv tanítását. E rendelkezésnek eleget téve ápr. 15-étől kezdődőleg bevezettük a francia nyelvet az 5–8. o.-ba az angol nyelv helyett, ennek heti óraszámában, illetve a 8. o.-ban heti három órán a filozófia rovására, később pedig – május 24-től – a 3667/923. sz. főhatósági rendelet alapján a német nyelv és torna rovására még heti két órán, összesen öt órán.”

Az idézett részlet alapján tetten érhető a közvetlen állami beavatkozás legdurvább formája. Az iskola olyan kényszerítő tényező hatása alá került, amely elől nem tud kitérni, hiszen egyetlen igazgató sem vállalná fel annak a következményeit, hogy nem ad ki bizonyítványt azon diákjainak, akik lényegében teljesítették a tantervi követelményeket, csupán az iskola „hibájából” nem tudtak megfelelni az államigazgatási intézkedéseknek. Egy racionális ügymenetben április közepén nem vezetnek be tantervi változásokat, azokat a következő tanévre halasztják. A román oktatáspolitikai sietségét csupán egy tényezővel, francia szövetségeseik elvárásaival lehet magyarázni.

Összefoglalva megállapítható, hogy Közép-Európában a két világháború között az élő idegen nyelvek oktatása terén kedvező folyamat indult el. Egyre inkább a színvonalas idegen nyelvi képzést biztosító reáliskolák váltak népszerűvé, amelyek a latin oktatásával lehetővé tették tanulóik számára a teológiai, jogi fakultásokon való továbbtanulást is, másrészt biztosították azt a társadalmi presztízst, amit a latin nyelv ismerete jelentett. Magyarország elsődlegesen német politikai és kulturális befolyás alatt maradt, a német nyelv oktatása minden középiskolai típusban kötelező volt. Románia Erdélyben is határozottan törekedett a francia kulturális befolyás erősítésére.

Mint ahogy azonban Magyarország nem tartotta kielégítőnek az egyoldalú német orientációt, kísérletet tett az Angliával és Olaszországgal való kapcsolatfelvételre. E politikai kísérletek következménye lett kulturális téren a pannonhalmi olasz és a sárospataki angol nyelvoktatás.

Felhasznált irodalom

A Székelyudvarhelyi Református Kollégium Értesítője az 1922/23-as tanévről
Ballér Endre: Tantervméletek Magyarországon a XIX-XX. században, OKI, Budapest, 1996.

Helmut Engelbrecht: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1982.

Klaus Frommelt: Die Sprachenfrage des österreichischen Unterrichtswesens (sajtó alatt)

Maller Sándor: Gróf Klebelsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola (Az angol nyelv tanításának kezdetei patakon), Sárospatak, 1998

Annaliese Manzmann: Geschichte der Unterrichtsfächer, 1. köt. Kösel Verlag, München, 1983.

Pelles Tamás: A pannonhalmi olasz gimnázium = Iskolakultúra, 2000. 11.szám